

УДК 81'246.2:316.4(100)

БІЛІНГВІЗМ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Є. А. Мацунєва

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Реферат. *Виявлено передумови й соціальні фактори розвитку глобального білінгвізму. З'ясовано, що розширення білінгвізму та інших проявів інтернаціоналізації мови – наслідок і необхідна умова розвитку та функціонування єдиного інформаційного простору. Розглянуто феномен білінгвізму як соціальний процес із його позитивними і негативними властивостями. Як прогресивне явище білінгвізм сприяє розвитку та удосконалюванню продуктивних сил суспільства, підйому рівня виробництва й інтенсифікації обміну продуктами матеріальної та духовної культури; проте можливість використання переваг, які дають нові інформаційні технології й засоби інформації, безпосередньо залежить від рівня білінгвальної компетенції суспільства.*

Ключові слова: *глобалізація, інформатизація, міжкультурна комунікація, білінгвізм, плуралінгвізм, білінгвальна компетенція.*

Сьогодні, разом з інформаційною революцією, людство стало свідком лінгвореволюції, в основі якої лежать соціально-комунікативні процеси білінгвізму. Розвиток глобальних білінгвальних / полілінгвальних процесів сучасності пов'язаний переш за все з особливостями інформації, які роблять її цінністю без кордонів. Завдяки таким потужним технологіям підтримки, як телебачення, Інтернет, різноманітні засоби масової комунікації сучасний білінгвізм із небувалим розмахом розповсюджується по всій земній кулі. Розвиток процесів масових транснаціональних комунікацій у сучасному світі робить обмін інформацією на білінгвальній основі найважливішим фактором функціонування єдиного соціального простору. Білінгвізм сьогодні великою мірою обумовлює конкурентоспроможність на ринку праці, забезпечуючи ефективне спілкування на різних соціальних рівнях.

У XXI столітті соціально-філософське значення поняття «білінгвізм» відображає новий стан свідомості й соціокультурних комунікацій, який виникає на основі процесів глобалізації й інформатизації світу, зміни цілей, організації та потреб соціальної взаємодії. Вивчення білінгвізму як інтегративної частини глобалізаційних процесів дозволить виявити як позитивні, так і негативні тенденції цього явища: одні з яких стимулюють ситуації мовної нерівності й експансії іноземної мови, англійської зокрема; інші – стають важливим фактором розвитку міжнародної солідарності та міжкультурної взаємодії. Також на рівні прикладного використання результатів це допоможе розумно проводити комунікативно-мовну політику з урахуванням світових інформаційних процесів, соціальну організацію суспільства на різних рівнях керівництва й управління.

Проблема білінгвізму почала активно розроблятися у другій половині XX століття в межах багатьох дисциплін, проте цілісного розуміння усього комплексу питань, охоплюваного даною проблемою, на сьогодні ще не склалося. В основному переважний обсяг досліджень білінгвізму був направлений на вивчення проблем міжетнічних взаємодій у межах поліетнічної держави і соціальних проблем мовних меншин. Соціально-філософський та соціологічний підходи, які дозволяють більш точно розкрити сутність білінгвізму як суспільного явища, залишаються ще не достатньо розробленими. Вагомими в цьому напрямі є роботи, присвячені інформаційному суспільству (З. Бжезінський, М. МакЛюен, Й. Масуда, Р. Катц, М. Кастельс, Е. Тоффлер, А. Турен, Ф. Уебстер, Т. Закупень, В. Іноземцев, К. Колін, В. Машликін, І. Мелюхін, А. Ракитов, Г. Смолян, А. Урсул, Д. Черешкін, І. Юзвішин та

інші), які охоплюють широке коло проблем мови, суспільства, інформаційних комунікацій та інформаційного простору. Вітчизняні дослідження Л. Ази, Г. Залізняка, Н. Паніної, Т. Рудницької, В. Хмелько, М. Шульги розширяють етносоціологічний напрям вивчення мовного розвитку, зміни мовної структури населення України. Однак проблеми, пов'язані з особливостями білінгвізму, властивого сучасному соціуму, залишаються до кінця не розробленими, а наукові дослідження питань соціальних змін, пов'язаних із феноменом білінгвізму, майже відсутні.

Гострий соціальний інтерес до проблем інтеграції українського суспільства у глобальне світове співтовариство та пов'язаних із цим мовних проблем (лінгвістичної компетенції, мовної поляризації тощо) на разі характерний для нашої країни. Метою пропонованої статті є виявлення передумов і соціальних факторів розвитку глобального білінгвізму; розгляд феномену білінгвізму як соціального процесу; окреслення включеності українського суспільства до процесу білінгвізації світу.

Починаючи з середини минулого століття, особливо в останні десятиліття, тенденція до глобалізації якісно позначилася на всіх сферах суспільства. Основними наслідками глобалізації, – процесу всесвітньої економічної, політичної, соціальної і культурної інтеграції й уніфікації, – є світовий розподіл праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення культур різних країн. Відповідно, глобалізацію як історичну тенденцію сучасної епохи можна визначити як «низку процесів, які утворюють єдиний світ» [1, с. 120]. Дійсно, простір планети стає усе більш цілісним, пронизаним десятками і сотнями глобальних мереж і взаємозв'язків, що вимагає від світової спільноти вироблення і дотримання загальної погодженої, взаємоприйнятної стратегії, яка дозволяє зробити вигоди глобалізації доступними всім. Світ, по суті, перетворився на глобальний ринок інформаційних технологій, що забезпечує вільне переміщення комп'ютерного й телекомунікаційного устаткування, послуг, інформації. Від цього виграють усі країни. Але разом із цим декілька гігантських супер-ТНК, розташованих у розвинених країнах, здатні контролювати цей ринок, витягувати нечувані прибутки, нав'язувати іншим країнам і цивілізаціям не лише свої товари й послуги, але і світогляд, уявлення про безперечну перевагу західної цивілізації та її системи цінностей, що повинна служити зразком для наслідування. Очевидно, що глобалізація може зменшувати місцевий і національний суверенітети, особливо в економічній та фінансовій сферах. Але вона може також працювати в інтересах соціального й економічного розвитку багатьох країн і окремих знедолених груп суспільства. Вона може допомогти зрозуміти й прийняти той факт, що світ зазнає величезних змін і переживає проблеми, які можуть і повинні вирішуватися світовим співтовариством спільно.

Глобалізація відображає нову якість соціальних зв'язків і стосунків, приводить до стрімкого розширення контактів між соціальними групами, етнічними спільнотами, індивідами, які представляють різні культури й етноси, що передбачає в ідеалі культурне різноманіття окремих людей і людства взагалі. Дійсно, попри породжену глобалізацією тенденцію до стандартизації способів і культурних норм життя в сучасному світі, до руйнування раніше створених ідентичностей спостерігається збільшення різноманіття світової культури – «і не лише як реакція на «макдональдизацію світу», а й як прямий наслідок інтенсифікації міжкультурних контактів» [2, с. 365]. Але разом із цим, у результаті зникнення кордонів виникає така характерна особливість глобалізації, як виникнення наднаціональних культур. У культурі починає домінувати тенденція до одноманітності, чому сприяє низка різноманітних чинників. Західна масова культура стає усе більш універсальною, а місцеві традиції розмиваються. Оскільки в основі глобалізації лежить перш за все англо-американська модель суспільства, його економіки, політики й культури, роль єдиної, або принаймні загальноприйнятої, починає виконувати англійська мова. Часто міжкультурна комунікація відбувається в умовах акультурації й інкультурації, здоганяючої модернізації, коли взаємодіючі культури сприймаються суб'єктами взаємодії як неоднаково

престижні, що може викликати розвиток мовних асиміляційних процесів. Це соціально-філософське протиріччя останнім часом набуває все більшої актуальності.

Нині в епоху новітніх комп'ютерних технологій, коли значна частина населення планети виявилася втягнутою в нову інформаційну реальність, надзвичайно зростає суспільний інтерес до феномена білінгвізму. За даними низки дослідників, білінгвів у світі більше ніж монолінгвів, а в недалекому майбутньому майже 2 млрд. людей будуть вивчати іноземну мову, 3 млрд. будуть нею спілкуватися [3, с. 5]. Більше того, у світі, зокрема в Європі, мешкає велика кількість плюралінгвальних громадян. До речі, поняття багатомовності та плюралінгвізму в Європі чітко розрізняються за значенням: багатомовність стосується розмаїтості мов, представлених у тому чи іншому географічному регіоні, а плюралінгвізм – переліку мов, якими користується певна особа [4, с. 15]. Отже, можна констатувати, що зараз настає час планетарного співтовариства, час єдиного інформаційного простору, час, який вимагає об'єднання численних ресурсів і зусиль.

Соціальний інформаційний простір сучасності передбачає включення світового співтовариства в універсальний мовний контур, а це викликає необхідність розробки й реалізації нових моделей і методів інформаційно-комунікативної взаємодії. Сьогодні все більше говорять про так званий «лінгвістичний поворот», «комунікативне апріорі» [5, с. 451], що дозволяє відкривати нові грані розуміння сучасного світу. Деякі вчені вводять у обіг поняття «білінгвістичний комунікативний простір», вважаючи, що він є невід'ємною складовою загального соціально-інформаційного простору й містить у собі такі основні компоненти, як «суб'єкти комунікативної діяльності й об'єкти комунікативного впливу, природний і штучний комунікативний континууми, соціокультурні (родина, система освіти) та культурні складові» [5].

Розвиток інформаційного суспільства приводить до поглиблення диференціації, зростання розбіжностей на новій основі, збільшення різноманіття інформації, але разом з тим до формування якоїсь єдиної мови для діалогу в межах єдиної інформаційної цивілізації, тобто такі поняття, як мова, інформація, суспільство виявляються нерозривно взаємозалежними компонентами, які й утворюють триєдність загального універсалу [6].

Наслідком і необхідною умовою розвитку й функціонування єдиного інформаційного простору є розширення білінгвізму й інших проявів інтернаціоналізації мови і, відповідно, суспільного життя. Білінгвізм, будучи за своєю суттю прогресивним явищем, сприяє у кінцевому результаті розвитку й удосконаленню продуктивних сил суспільства, підйому рівня виробництва й інтенсифікації обміну продуктами матеріальної та духовної культури.

Нові інформаційні процеси й системи, викликані ними зрушення в професійно-функціональній диференціації мов, впливають на мовну ситуацію в цілому, при цьому найбільше навантаження припадає на мови розвинених націй. Варто підкреслити, що майже 80% усієї інформації в електронному вигляді представлена іноземною (англійською, зокрема) мовою. Звідси випливає – отримання вичерпної інформації можливе лише за наявності білінгвальної освіти, яка дозволить застосовувати іноземну мову для сприйняття інформації та її використання з метою одержання нових знань, у тому числі наукових. Тобто можна говорити про те, що актуально існуючий відкритий інформаційно-комунікативний простір створює передумови й умови для розвитку соціальної двомовності або білінгвізму. Важливо відзначити, що необхідними й достатніми умовами для розвитку білінгвізму є: інституалізація (закріплення за ним певної сукупності засобів виробництва, інфраструктури, білінгвального комунікативного середовища); створення стійких, практичних схем виробництва / відтворення білінгвістичних дій (інтеріоризація, соціалізація, виховання, переконання, освіта тощо); створення умов для засвоєння й присвоєння двомовних практик; наявне буття соціальних груп, мобілізованих на дії, спрямовані на збереження і / або розвиток своєї соціальної позиції [7, с. 60]. Звідси, опанувати білінгвізм – значить освоїти як мінімум дві мови, інкорпорувати їх і постійно відтворювати.

Аналіз соціальних функцій мови, їх впливу на характер комунікацій як у технологічній, так і в соціальній сфері дозволяє зробити висновок про те, що впровадження в практику

компонентів єдиного інформаційного простору неминує призводити до розвитку білінгвальних відносин. При цьому забезпечення єдиної загальної мови комунікацій і досліджень, яка сприятиме інтеграції соціальних зв'язків, виступає найважливішим фактором реалізації поставлених завдань. На роль загальноновизнаної офіційної міжнародної мови у сфері науки і техніки зараз претендує англійська. У цілому англійська мова як мова глобальних комунікацій охоплює різноманітні сфери застосування: економічні угоди, торгівля, міжнародні банківські операції; наукові публікації; різноманітні міжнародні організації; реклама провідних марок; аудіо / відео продукція у сфері розваг; вища і середня освіта тощо.

Можливість використання тих переваг, які дають нові інформаційні технології й засоби інформації у межах єдиного інформаційного простору, прямо залежить від рівня лінгвістичної культури суспільства. Органічний зв'язок білінгвізму й знань дозволяє говорити про те, що в умовах становлення інформаційного суспільства феномен білінгвізму набуває нової якості, являючи собою найважливіший інтелектуальний ресурс сучасності. «Кожна нова іноземна мова змінює фокус розгляду навколишнього світу, спрямовує нашу увагу на нові аспекти джерела знання, яке сприймалося раніше, виступає як додатковий фактор осмислення всього того, що відбувається навколо нас» [8, с. 237].

Процес білінгвізму в сучасному соціумі, розгортаючись паралельно з розвитком інформаційного суспільства, по суті, являє собою глобальний соціальний процес, який включає в себе всю проблематику інформаційно-комунікативного обміну і охоплює усю гаму соціальних відносин: міжособистісних, міжгрупових, інституціональних тощо.

Чимало досліджень, присвячених інформаційному суспільству, вказують на наслідки інформатизації – як позитивні, так і негативні. Якими ж будуть наслідки білінгвізації соціального життя? Переваги, які несе цей процес, на наш погляд, значно перевершують його потенційні недоліки. Питання полягає в тому, яку соціальну роль буде відігравати друга мова в суспільстві, але це вже залежить від ступеня розвитку самого суспільства. Виявившись у новому середовищі й усвідомивши нову ситуацію, соціум і окремі індивіди змушені навчатися новим зразкам і способам спільної комунікації, загального співіснування.

Як відомо, основне джерело суспільного життя – це необхідність задоволення потреб. Коли індивід або група опиняються у новому середовищі, у якому зразки дій, взаємодій, критерії оцінок і моделі, які вони визнали й використовували до цього, не призводять до задоволення потреб і не дають можливості підтримувати себе й брати участь у суспільному житті, вони змушені пристосовуватися до умов життя, що змінилися. Акомодация, основана на прийнятті основних систем цінностей нової ситуації, сприяє у кінцевому результаті підвищенню життєвого потенціалу соціуму. Неможливість адаптації до нових умов може спричинити безліч негативних наслідків: дезорганізацію, втрату віри у власні сили, фрустрацію, втрату соціальних зв'язків.

Інтенсифікація комунікативних, інформаційних процесів приводить до особливого розуміння опозиції «білінгвізм – суспільство» і змушує по-новому інтерпретувати загальні соціальні процеси, що протікають між ними. Білінгвізм як процес оволодіння іншою мовою й іншою культурою (у сучасному розумінні лінгвокультурою) є своєрідною домінантою процесу поступової адаптації до лідируючої культури, причому без обов'язкової відмови від власної мовної ідентичності, пропонуючи тим самим найбільш прийнятну соціальну модель для індивідів, які входять у нову інформаційну культуру. Сьогодні знання як мінімум однієї іноземної мови є в загальносвітовому просторі необхідною умовою для здійснення навчальної й професійної діяльності, неформального спілкування й культурного розвитку. Тому білінгвізм може розглядатися також як важливий спосіб інформаційного обміну, який ґрунтується на процесі міжмовної та міжкультурної комунікації і забезпечує ефективну соціалізацію, фіксацію соціальних відносин і врешті-решт перетворення світу. Хоча разом із цим білінгвізм може розглядатися і як джерело проблематизації життя й діяльності особистості, яка зіштовхується з необхідністю напружено працювати над підвищенням своїх

здібностей, щоб ефективно орієнтуватися в інформаційному просторі, що постійно ускладнюється.

Будь-яка природна мова, будучи семіотичною системою, має свою специфіку для її носіїв. Звідси білінгвізм – важливе джерело розмаїтості інформації, що служить необхідною умовою творчих пошуків особистості. Інформаційний простір соціумів із безліччю постійно відтворюваних і створюваних кодів стрімко змінюється, збільшується в обсязі, перетворюючи соціальні відносини й людську ментальність. У результаті формування нового інформаційно-комунікативного середовища відбуваються значні зміни у свідомості індивіда, в його розвитку, у системі особистісних цінностей. Людина зіштовхується з необхідністю зміни стилю життя, способу мислення, характеру взаємовідносин із навколишньою дійсністю.

Володіння однією або декількома мовами виступає як природна форма причетності до інших людей і навколишнього світу, як неусвідомлюваний засіб збереження зв'язку зі світом, іншими народами. У результаті весь простір уявляється єдиним цілим, і всі частини цього простору не тільки пов'язані між собою, але й слугують відображенням одна одної.

Одночасно можна окреслити іншу тенденцію білінгвізму – наростаючий процес індивідуалізації, усвідомлення своєї відокремленості від світу та інших людей. Завдяки двомовності люди поступово приходять до усвідомлення існуючих у світі відмінностей, до усвідомлення проблемності. Сприйняття відмінностей – це аналіз, тобто дроблення світу, бачення різниці, інакшості його фрагментів. У результаті осмислення двомовності людина осягає не тільки диференціацію світу, вона також визначає свої власні межі в соціальному середовищі, в інформаційному просторі, а також можливості їхньої зміни.

Отже, розвиток білінгвальних процесів є закономірним наслідком пристосування суспільства до інновацій нового тисячоліття. Дискурсивні й комунікативні ресурси білінгвізму в сучасному глобальному світі дозволяють вирішувати низку важливих завдань, а саме: забезпечувати швидке інтегрування в інформаційне середовище; здійснювати реальну міжмовну комунікацію у різних соціальних умовах; розширювати досвід пізнання дійсності; здійснювати білінгвальну соціалізацію; долати негативні стереотипи відносно інших культур; формувати власну соціальну ідентичність [6].

Темпи глобальної інформатизації соціумів уже сьогодні високі як ніколи. Оперативність інформаційної взаємодії також виявляється значно вищою, ніж це було раніше. Ця властивість, безумовно, є винятково важливою, тому що відповідає новим соціальним потребам суспільства, процеси життєдіяльності якого реалізуються сьогодні значно швидше, ніж двадцять або навіть десять років тому. Саме ця соціальна потреба і є головним стимулом розвитку єдиного інформаційно-комунікаційного простору.

На жаль, недостатня оцінка феномену інформатизації, – інформаційного вибуху, що відбувся у другій половині ХХ століття, – призвела, поряд з іншими факторами, до катастрофічного відставання України у цьому секторі, що спричинило не тільки застій в економіці, але й гальмування в науці й катаклізми в соціально-політичному житті. Наші науковці мають доступ до обмеженого потоку науково-технічної літератури із запізненням десь на 1,5-2 роки після її опублікування. Для порівняння: у США 90 % усіх публікацій з моменту їх появи практично доступні всім ученим [9]. Серед наших громадян досить незначний відсоток володіє іноземною мовою, що, звичайно, недостатньо для успішної інтеграції у світове співтовариство. Звичайно, у межах нашого суспільства є немало плюралінгвальних громадян, які володіють низкою мов, і білінгвів, але монолінгвальних громадян, які володіють лише однією мовою, значно більше. Тут ми не беремо до уваги характерний для нашого суспільства соціальний українсько-російський / російсько-український білінгвізм, який разом з тим, що має низку позитивних властивостей, на жаль, «залишається однією із основних причин культурного і мовного розщеплення» [10].

Можна констатувати, що в умовах глобалізації утворюється новий тип глобального білінгвізму, який можна визначити як соціально-обумовлений, комунікативно-прагматичний білінгвізм нового часу. З одного боку, такий білінгвізм зменшує відчуження, недовіру й

настороженість, що накопичилися в процесі відкритого економічного глобалізму; з іншого – все частіше розгортаються дебати з приводу того, що білінгвізм є засобом поневолення, тихої «культурної» експансії, що в кінцевому результаті підриває підвалини національного способу життя. У зв'язку з цим слід зазначити, що білінгвізм одночасно має статус і соціальної норми, і соціальної цінності. Не треба, на наш погляд, забувати про ту сутнісну особливість білінгвізму, яка передбачає не тільки оволодіння мовою, але й прийняття іншої мовної культури, позиції соціального комфорту стосовно змінюваних мовних умов, нової інформаційної реальності. Тому в умовах сучасного світу, коли зростає потреба звернутися до бачення більш широкого діапазону зв'язків і відносин, оволодіння мовами й символами інших культур дозволяє зменшити ентропію соціумів і надає новий імпульс розвитку сучасного суспільства. Визначаючи сучасний глобальний білінгвізм як соціально-комунікативний процес, ми маємо на увазі оволодіння іноземною мовою та її практичне використання в ролі: активного способу адаптації до реалій нового часу; інтелектуального ресурсу, що забезпечує доступ до знань; інструменту соціально-інформаційного обміну; інтегруючого середовища мультикультурного співтовариства; способу диференціації світу [6, с. 70].

Узагальнивши, можемо зробити певні висновки: 1) процеси глобалізації, з одного боку, і формування соціально-етнічної ідентичності, з другого, сприяють розвитку й укріпленню білінгвальних відносин, які являють собою основну умову й комунікативний механізм реалізації глобального міжкультурного діалогу, що забезпечує взаєморозуміння представників різних лінгвокультур в умовах нової інформаційної парадигми; 2) формування єдиного соціально-інформаційного простору сприяє уніфікації комунікативно-мовних процесів, тобто неминуче приводить до розвитку білінгвальних відносин; 3) розширення білінгвізму та інших проявів інтернаціоналізації мови й відповідно громадського життя – наслідок і необхідна умова розвитку й функціонування єдиного інформаційного простору; 4) у результаті інтеграції у світі відбувається формування загальної мови досліджень, науки й освіти, а це обумовлює розвиток соціального білінгвізму, який характеризується безперервним зростанням як у плані широкого охоплення населення планети, так і вдосконалення володіння мовою; 5) будучи за своєю суттю прогресивним явищем, білінгвізм сприяє розвитку й удосконалюванню продуктивних сил суспільства, підйому рівня виробництва й інтенсифікації обміну продуктами матеріальної та духовної культури; проте можливість використання переваг, які дають нові інформаційні технології й засоби інформації, залежить багато в чому від рівня білінгвальної компетенції суспільства; 6) новий тип глобального білінгвізму, який можна визначити як соціально-обумовлений, комунікативно-прагматичний білінгвізм нового часу; 7) білінгвізація сучасного світу являє собою глобальний соціальний процес, що включає в себе всю проблематику інформаційно-комунікативного обміну й охоплює всю гаму соціальних відносин.

У перспективі подальших розвідок – дослідження стану національної інформаційної інфраструктури та білінгвальної компетенції громадян з метою сприяння включенню нашого суспільства до світового співтовариства.

РЕЗІЮМЕ

Выявлены предпосылки и социальные факторы развития глобального билингвизма. Выяснено, что расширение билингвизма и других проявлений интернационализации языка – следствие и необходимое условие развития и функционирования единого информационного пространства. Рассмотрен феномен билингвизма как социальный процесс с его позитивными и негативными свойствами. Как прогрессивное явление билингвизм содействует развитию и совершенствованию производительных сил общества, подъема уровня производства и интенсификации обмена продуктами материальной и духовной культуры; однако возможность использования преимуществ, которые дают новые информационные технологии и средства информации, непосредственно зависит от уровня билингвальной компетенции.

Ключовые слова: глобализация, информатизация, межкультурная коммуникация, билингвизм, плюрилингвизм, билингвальная компетенция.

SUMMARY

The backgrounds and social factors of global bilingualism are identified. It was found that the expansion of bilingualism and other forms of internationalization of the language – a consequence and a necessary condition for the development and operation of a common information space. The phenomenon of bilingualism as a social process with its positive and negative properties is examined. As a progressive phenomenon bilingualism promotes the development and improvement of the productive forces of society, raising the level of production and intensification of exchange of products material and spiritual culture; However, the use of the advantages that give new information technologies and the media, is directly dependent on the level of bilingual competence.

Keywords: globalization, informatisation, intercultural communication, bilingualism, plurilinguism, bilingual competence.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. Пер. с англ. под ред. В.А.Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 223 с.
2. Українська культура у європейському контексті / Ю.П. Богуцький [та ін.]; за редакцією Ю.П. Богуцького. – К. Знання, 2007. – 679 с.
3. Graddol D. The Future of English? Tue British Council 1997, 2000. – 66 с.
4. Багатомовна Європа: тенденції у політиці і практиці мультилінгвізму в Європі. – К.: Ленвіт, 2012. – 168 с.
5. Семрадова И. Коммуникативная парадигма // Глобалистика: энциклопедия; гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков; Центр науч. и приклад. программ «Диалог». – М.: Радуга, 2003. – 1328 с.
6. Ковалева С.С. Билингвизм как социально-коммуникативный процесс: дис ... канд. социол. наук: 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / С.С. Ковалева. – М., 2006. – 144 с.
7. Майоров А.П. Социальный билингвизм и языковое пространство / А. П. Майоров. – Уфа: БГМУ, 1998. – 159 с.
8. Юдакин А.П. Билингвизм и проблема связи языка и мышления / А. П. Юдакин // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С.220-240.
9. Максимычев И. Европейское информационное пространство / И. Максимычев, В. Машлыкин. [Электронный ресурс] // Режим доступа: – <http://www.ieras.ru/journal/journal2.2000/4.htm>
10. Панасюк Л.В. Языковая поляризация украинского общества на современном этапе развития государственности. Альманах современной науки и образования / Л. В. Панасюк. – Тамбов: Грамота, 2013. № 9 (76). – С. 135-138